

KARADENİZ'DE GÖK- TÜRK-BİZANS ELÇİLERİ VE İPEK YOLU ¹

The Göktürk-Byzantine Ambassadors And Silk Road In The Black Sea

Reference: Özmenli, M. (2020). "Karadeniz'de Gök- Türk-Bizans Elçileri Ve İpek Yolu", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 6(37): 1963-1971.

Doç.Dr. Mehmet ÖZMENLİ

Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Giresun/Türkiye
ORCID No: 0000-0000-8616-0712

ÖZET

Bugün ekopolitik diye adlandırılan devletlerin kurulmasında, güçlenmesinde ve yaşamasında en önemli alanlar ticari yolları ile bağlantılı olanlardır. Ticaret ve siyaset devletlerin vazgeçilmez iki önemli faaliyetleridir. Doğru ve yerinde, ayrıca zamanında icra edilen siyaset bir devletin kollarına, korunmasına ve de geniş topraklara sahip olmasına vesile olacaktır. Aksi halde ise devletin yok olması mukadderdir. Ticaret faaliyeti de zamanında hamle, cesaret, diplomatik ilişkiler geliştirme v.b atılımlar bir devleti siyasette belirttiğimiz olumlu ya da olumsuz olarak etkileyecektir.

İki kavramın dış ilişkilerde birçok zaman paralel yürüdüğünü tarihi bilgilerimiz bize sunmaktadır. Bu nedenle 19. Yüzyılda adı konulan " İpek Yolu" ticari etkinliği de siyasetin en önemli malzemesidir. Yolun ana ya da yan kollarının geçtiği bütün ülkeler doğal olarak ya iyi ilişkiler kurmak ya da gerginlik siyaseti içerisinde olmuşlardır. Savaşlara da neden olduğu da görülmektedir. Gök-Türk ve Bizans Devletlerinin bu yol ile ilgili olumlu siyasi ilişkileri olmuştur. Bu ilişkilerde Anadolu'nun Karadeniz bölümündeki zorlu yolları kullandıkları tarihçiler kaynaklara dayanarak vurgulamaktadırlar. Biz bu yol ile ilgili bir tahmin yürütmeye çalıştık. Çünkü Trabzon sonrası karanlık görünmektedir. Daha çok araştırmaya ihtiyaç vardır.

Yöntemimiz kaynak tarama ve bu tarama sonucu elde edilen bulgular üzerinden derleme biçiminde olacaktır. Ana kaynaklardan yararlanıldığı gibi çağdaş yazarların kitap, makale türü çalışmalarından azami ölçüde yararlanılmak şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Gök Türk, Doğu Karadeniz, Şebinkarahisar, İpek Yolu

ABSTRACT

Today, the most important areas in the establishment, strengthening and survival of states called eco-political are those connected with commercial routes. Trade and politics are two indispensable activities of states. Politics that are carried out correctly and in a timely manner will be instrumental in protecting, protecting and owning vast lands for a state. Otherwise, the state is destined to disappear. In commercial activity, timely moves, courage, development of diplomatic relations, etc. will affect a state positively or negatively as we have stated in politics.

Our historical knowledge that the two concepts have run parallel in foreign relations for many times provides us. For this reason, the commercial activity of the "Silk Road", which was named in the 19th century, is the most important material of politics. Naturally, all countries through which the main or side arms of the road have been in good relations or a politics of tension. It is also seen that it causes wars. The Gök-Türk and Byzantine States had positive political relations regarding this road. In these relations, historians emphasize the difficult roads in the Black Sea part of Anatolia based on the sources. We tried to make a guess about this path. Because it looks dark after Trabzon. More research is needed.

Our method will be in the form of resource scanning and compilation based on the findings obtained from this scan. Using the main sources, it is in the form of making maximum use of the book and article studies of contemporary authors.

Keywords: Gök Türk, Eastern Black Sea, Şebinkarahisar, Silk Road

1. GİRİŞ

Siyaset Arapça da at terbiye etmek anlamındadır. Türkçede politika kelimesi kullanılmadan önce yetiştirme, terbiye anlamında da kullanılmıştır. Bugün anlamlandırma biçimi de bu sözlük anlamın yönetenlerle bağlantısı kullanılmak suretiyle siyaset; "işleri yoluna koyma" manasına gelen bir sözcük haline gelmiştir. Geniş kapsamlı organizasyonlarda (devlet vb) ortaya çıkan problemleri yoluna koyma işlevini yerine getiren kurum siyaset kurumudur. Devletlerin kendi toplumlarıyla ilgili siyasetleri ile birlikte, dış devletlere karşı siyasetleri de vardır. Dış siyaset içinde, ülkeler arasında gerçekleştirilen antlaşmalar, gönderilen mektuplar ve zamanla oluşturulan elçilikler önemli yer tutmaktadır. Tarihte bilinen ilk diplomatik ilişkiler Amarna çağında (M.Ö. 1390-1322) gerçekleşmiştir (Joshua, 2017:). Bu çağda dönemin büyük ve etkin devletleri ile gerçekleştirilen Mısır merkezli siyasi mektuplaşmalardır. Mektuplarda alış-veriş, çeşitli üretilen mallar, para gibi

¹ Bu makale, 22 - 25 Kasım 2018 Antalya'da yapılan Uluslararası Çağdaş Eğitim Ve Sosyal Bilimler Sempozyumu (Iscsess)'n da sunulan tam metin kitabında da yayınlanan "Gök Türklerin Batı Siyasetinde Doğu Karadeniz" isimli bildirisinin hem isim değişikliği hem de genişletilmiş ve eklemeler yapılmış halidir.

birçok ticari kavramlar bulunmaktadır. Bu da bize yapılan dış siyasi ilişkilerde ticari faaliyetlerin önemini ortaya koymaktadır. Siyasetin ne olduğunu anlamak için iktidar kavramını da bakmamız gerekir. İktidar, bir ferdin ya da gurubun diğerleri üzerine kurduğu egemenliğin adıdır. Siyaset bir kesime iktidar kurma hakkı verir (Newstrom ve Dav s, 1997: 200). İktidarı ellerinde bulduran önderler kendilerini destekleyenleri kendi hedeflerine ulaşmak için harekete geçirebilmek için siyaseti kullanmaları gerekmektedir. Bu iktidar sahipleri ülkelerinin refah düzeyini yükseltmek amacı ile sadece ülkeler fethetmek ya da işgal etmek biçiminde değil, aynı zamanda o çağın önemli bir gelir kaynağı olan ticareti de ihmal etmemişlerdir. Önderler, egemen oldukları ve yönetmekte oldukları devletin coğrafyasının da avantajlarından yararlanmasını bilmişlerdir.

Türk tarihinin en önemli devletlerinden olan Gök-Türk Devleti de bulunduğu coğrafyanın zorluklarını aşmış, avantajlarını en iyi şekilde değerlendirebilmiştir. Türkistan coğrafyasının zorlukları engebeli ya da alabildiğine geniş bozkırları Çin'den başlayıp Avrupa kıtasına Orta Çağın etkin devletlerinden olan doğu Roma topraklarına kadar uzayan ve zenginlikler sunan "İpek Yolu" nu kendi kontrolleri altına almaya çalışmışlardır. Bu amacı gerçekleştirme süreci, doğal olarak ya savaşlara neden olmuş ya da dış siyasi manevralar yapılarak gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu da başka bir zorluğu ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki, Çin'den Doğu Roma'ya uzayan bu yol üzerinde Çin'in ve Doğu Roma'nın dışında Gök-Türk, Ak Hun, Sasani ve Anadolu'daki Doğu Roma'ya bağlı ya da müstakil derebeylikler bulunmaktadır.

Gök-Türk Devleti tarih sahnesine çıktığı andan itibaren çevresindeki birçok devlet ve topluluk ile ilişkileri olmuştur. Bir zamanlar egemenliği altında oldukları Juan-Juanlar Gök-Türkler tarafından yıkılmıştır. Sonra kontrolü ele almaya başlayan Gök-Türkler batı yönünde egemen olma siyasetini İstemi Yabgu döneminde başlatmışlardır. Hem Bumin Kağan ve hem de Mukan Kağan dönemlerinde İstemi serbestçe hareket edebilmiştir.

Gök-Türk Devleti'nin kurucusu Bumin Kağan'ın Seyhun'a kadar hâkimiyetini genişletmesi ve kardeşi İstemi Yabgu'nun bu hâkimiyeti Aral Gölü'ne kadar yayması, o dönemde dünya siyasetinde etkili olan Gök-Türk ve Sasani devletlerini komşu yapmıştır. Bu komşuluk pek de barış içerisinde geçmemiştir. Bu komşuluk ilişkilerinin ana merkezinde "İpek Yolu" denilen ticaret yolu vardır. İpek Yolu üzerinde önemli bir konumda olan ve Türk toplulukları tarafından kurulan Ak Hun topraklarını ele geçirme mücadelesine dönüşmüştür. Sasaniler, kendi topraklarından batıya doğru akan ticaretten en yüksek payı almak istemişlerdir. Gök-Türk Devleti ise bu ticari avantajı kaptırmak istememiştir. Ayrıca İpek ticaret yolunun büyük bir bölümüne hâkim olan Bizans zarara uğramamak için siyasi manevralar yapmıştır (Karadeniz, 2011: 213). Bugün coğrafi ad olarak kullandığımız Doğu Anadolu'da Mamikonlar, Artziruniler, Bagraduniler, Sünikler ve Rıştuniler gibi birçok aile bölgede bir tür derebeylikleri oluşturmuşlardı. Hem kendi aralarında hem de zaman zaman Sasani ya da Bizans ile savaş veya iyi ilişkiler içinde olmuşlardır. Yani Anadolu'nun doğusunda da istikrar mevcut değildir.

Çalışmamız Gök-Türklerin batı siyasetinin mihenk taşı olan ipek yolu vasıtasıyla yapılan ticari etkinlik içerisinde Doğu Karadeniz'in kullanılması ile ilgilidir. Bu ticaret yoluyla ilgili Sasani-Göktürk-Ak Hun ve Bizans gibi devletlerin mücadele ya da işbirliği içerisinde olduklarını görmekteyiz. Yine Anadolu'nun doğusunda bulunan isimlerini yukarıda belirttiğimiz derebeylikler, Bizans ve Sasani arasında bir tür pinpon topu gibidirler.

2. İSTEMİ YABGU (552-576) VE BATI SİYASETİ

Bumin Kağan, Juan-Juanları (Avar) M.S. 552 yılında ortadan kaldırarak Gök Türk devletini kurmuş ve batı bölümünü Türk Devlet geleneğine uygun olarak kardeşi İstemi Yabgu yönetimine bırakmıştır. İstemi kaynaklarda farklı farklı verilmiştir. Tarih araştırmacılarının en fazla sıkıntı duydukları bir konu olan yer ya da kişi isimleri bazen yanlış okunmuş ve bu da zaman karışıklığına neden olmuştur. İstemi ismi, Orhun Kitabelerinde geçmektedir (Ergin. 1980: 20, 33). Bizans kaynaklarında Sizabulos, Dizabulos, Stembis Kagan (Ligetti, 1986: 61), İslami kaynaklarda da Sincibu denilmiştir (Kafesoğlu, 1984: 98, dpn 290). Bugünkü Doğu Türkistan'ın doğu ucunda

bulunan Hami (Kumul ili) kentinden, Karadeniz'e kadar uzanan geniş alan İstemi'nin egemenliğindeydi (Taşağıl, 2014: I. 38). Taşağıl; "İstemi Yabgu'nun hakimiyetinde 26 civarında Töles ve On Ogur isimli Türk boylarını bir bayrak altında toplamıştır" demektedir (Taşağıl, 2014: I. 38). İstemi Yabgu yukarıda belirttiğimiz siyasi durumları da mutlaka dikkate almakta idi. Çünkü siyaset anı yakalamak ve o anı kendi lehine çevirme yeteneğidir. Yabgunun da bu yeteneğe sahip olduğunu yaptığı icraatlar ile göstermiştir.

3. AK HUNLAR VE İSTEMİ YABGU'NU İPEK YOLU SİYASETİ

Gök-Türklerin batı siyasetinin mimarı olan İstemi Yabgu doğal olarak soydaşları olan Ak Hunların İpek Yolu üzerinden kaldırmayı amaçlamıştır. M.S. 350 yılında tarih sahnesine çıkmış olan Ak Hun veya Eftalit/Heftalit (Çince Yeh-ta), Orta Farsçada Xiyân/Hyan, Latin yazarları Chionitao, Taberi Wrz, Mesûdî ise Axşunwaz/Axşunwar (Golden, 2006: 96) adıyla anılan ve İpek Yolu ticaretini elinde bulunduran Ak Hun ile Gök-Türkler komşu olmuşlardır. Ak Hunlar, Kuzey Hindistan'da uzun süre egemenlik kurmuşlardır. Bu bölgede bulunan yerli unsurlar ile karışarak Hindistan tarihinde önemli izler bırakmışlardır (Kulke-Rothermund, 2001: 145).

Ak Hunlar ile Çin ve Türkistan'da var olan devletlerarasında bu ticaret yolu sebebiyle çıkar çatışmaları hiç eksik olmamıştır (Ögel, 1948: 826-828). Türkistan'da güçlü bir devlet olarak ortaya çıkan Gök-Türkler, komşuları olan soydaşlarını baskı altına almışlardır. Ak Hunlar, bu baskılar üzerine Çin'e iki ayrı elçilik heyeti göndermişlerdir. Taşağıl, bu hareketlerinin ittifak arayışı olduğunu belirtmektedir (Taşağıl, 2014: 39). Çin ile elçilik düzeyinde girişimleri olan Ak Hunlar, istediklerini yeterince elde edememişken Gök-Türkler, Sasaniler ile ittifak oluşturarak Ak Hunları yıkmışlardır. Ak Hun toprakları bu iki ülke arasında paylaşılınca Sasaniler ile Gök Türkler sınırdaş olmuşlardır. Böylece Gök-Türkler M.S. 6. yüzyılın iki güçlü devleti Bizans ve Sasani Devletleri ile temasa geçecek kadar güçlü bir devlet haline gelmişlerdir (Kafesoğlu, 1984: 94). Gök-Türk Sasani ittifakını güçlendiren önemli bir olay da Sasani hükümdarı Anuşirvan'ın, İstemi Yabgu'nun kızı ile evlenmesidir(M.S. 555-556).Ayrıca Sasaniler, Batı Gök Türklerine vergi vermeye de başlamışlardır. Bu ilişkinin sonucu siyasi işbirliğine dönüşmüş ve Gök-Türk- Sasani ittifakı Ak Hun Devleti'ni muhtemelen M.S 557-558'de yıkmışlardır (Grousset, 2014: 109-111) (Gömeç, 2012: 353-378) (Taşağıl, 2014: 17-18) (Chvannes, 2013: 283-289) (Golden, 2006: 150).

4. SASANİLER VE ANUŞİRVAN DÖNEMİ

Ahamenî/Ahameniş geleneğinin yaşadığı İran coğrafyasında, eski çağlardan itibaren mahallî hükümdarlar egemen olmuşlardır. Bunlardan biri olan âteşgede muhafız Sâsân kendi adıyla anılan Sâsânî İmparatorluğu'nu, Part Devleti'ni M.S. 224 tarihinde yıktıktan sonra kurmuştur (M.S. 226). Ancak merkezi otoriteyi kuramamış ve İran coğrafyasında feodal yapı uzun süre devam etmiştir (Kaçar, 2019: 232).

538'de I. Hüsrev, devleti güçlendirmek için bir vergi reformunu uygulamaya koymuştur. Orduda da bazı reformlar yapmış ve ordu kumandanlığını kendisi üstlenmiştir. Devlet bir süre sonra istikrara kavuşmuştur. Daha sonra Bizans'a karşı savaş açan I. Hüsrev 556'da bir barış antlaşması yapmış ve batıda barışı sağlamıştır. Doğuya yönelerek Gök-Türkler ile işbirliği yapıp, Eftalitler'in (Ak Hunlar) bölgedeki egemenliklerine son vermişlerdir. Yıkılan Ak Hun Devleti'nin toprakları Ceyhun Nehri sınır olmak üzere, Göktürkler ve Sasaniler arasında paylaşılmıştır. Maveraünnehir, Kaşgar, Hoten, Fergana'nın bir kısmı ve Batı Türkistan gibi önemli şehirler Göktürk Devleti'ne bağlanmıştır. Dolayısıyla meşhur İpek Yolu ve bu yolda ticarete aracılık eden Soğdlular, İstemi Yabgu'nun egemenliği altına girmişlerdir (Taşağıl,2015:135-136). Ardından Çin ve Hindistan'dan batıya doğru uzanan İpek yolunu kontrol altına alabilmek için Arap yarımadasının güneyini ele geçirmişlerdir. Altın çağ olarak anılan I. Hüsrev, örnek bir Şehinşah olarak gösterilmiş ve kendisine Anûşirvân lakabı verilmiştir (Naskali, 2000: 22, 395).

İstemi'nin baskıları karşısında siyaset değişikliği yapmıştır. Ülkesinden Bizans limanlarına yapılan ipek ticaretini durdurmuştur. Maksudı, Gök-Türklerle işbirliği içindeki Soğd tüccarlarının ticaretini ve Gök-Türkleri ipek transit vergisinden mahrum bırakmaktır (Taşağıl, 2014: 39-40). Ayrıca

Sasaniler, kervan yolunun Maveraünnehir güzergâhını da almak istiyorlardı. Soğdu tüccarlar ipeği sadece aracı olarak ticaretini yapmıyorlardı, artık üretimini yapıp ihraç etmenin yollarını arıyorlardı (Golden, 2006: 150). Gök-Türklerin de bu ticaret yoluna egemen olmak arzusu dış siyasetin eksenini Bizans'a doğru çevirmiştir. Böylece evlilik ile başlayan ittifak çok uzun ömürlü olmadan bozulmaya başlamıştır.

5. BİZANS VE İPEK YOLU

M.S. 395 tarihinde kurulup 1453 yılında tarih sahnesinden çekilen Roma İmparatorluğunun doğu bölümüdür. Bizans şehrini yeniden kuran ve burasını Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi haline getiren Konstantinus'tur. Roma İmparatoru I. Teodosios (347-395) ölürken ülkesini iki oğlu arasında paylaşmış, Doğu Roma toprakları Arcadius'a düşmüştü. Doğu Roma'nın merkezi Bizans şehri olduğu için bu imparatorluğa Bizans İmparatorluğu denilmiştir. Bizans ismi Rönesans döneminde Doğu Roma İmparatorluğunun tarihini, kültürünü, siyasi yapısını incelemeye başlayan batılı düşünürler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Ortaçağ boyunca devam eden Bizans İmparatorluğu'nda çeşitli sülaleler işbaşına geçmiştir (Çay, 2009:2). İliyalı bir köylü olan İmparator Justinianos, doğu sınırında güvenliği sağlayıp batıda seferler yapabilmek için Sasani Devleti'ne haraç ödemek pahasına Sasani Kralı I. Hüsrev ile "Ebedi" barış antlaşması yapmıştı. Ancak daha 538 yılında I. Hüsrev komutasında Sasani ordusu ebedi barışı bozarak Anadolu'daki Bizans sınırına saldırıya geçmiş, aynı yıl içinde Sasani ordusu Fırat nehrini geçerek Anadolu'nun güneyine doğru ilerlemiştir (Abu'l-Farac, 1999: I, 152-153) (Bahadır, 2011: 714).

I. Jüstinyen (Justinianos) dönemi pek çok tarihçi tarafından Bizans İmparatorluğu'nun "Altın Çağı" olarak anılmaktadır. Bu dönemde batıda sorunlar önemli ölçüde çözüme kavuşturulmuş, ancak doğu ihmal edildiği için Sasani sorunu büyümüştür. Sonuçta "Ebedi Barış" bozulmuştur. Bizans, Sasanilere verdiği haracı artırarak 562'de barışı bir müddet daha uzatma yoluna gitmiştir (Ostrogorsky, 1995: 64-66) (Vasiliev, 1943: 176-177). Bu süreç Bizans ve Gök-Türk elçilik heyetleri ile siyasi görüşmeler ve işbirlikleri dönemini başlatmıştır. I. Jüstinyen hükümeti Çin ile ticari bağlantıyı sapa yoldan, Kırım'da bulunan üslerinden, yani Lazika üzerinden sağlıyordu. Pontos kuzeyinde bulunan bozkır kavimleriyle, kumaş, süs eşyası ve şarap verip onlardan kürk, deri ve köle almak suretiyle canlı ticaret ilişkisi kurmuşlardı (Ostrogorsky, 1995: 69) (Vasiliev, 1943: 211).

6. KARADENİZ'DE BİZANS VE GÖK TÜRK ELÇİLİK HEYETLERİ

Asyalı Türklerle, Bizans arasında M.S. 6. yüzyılda ticari ilişkilerle İran'a karşı ittifak oluşturulmuştur. Bunun sebebi Sasani hükümdarı Anuşirvan'ın huzursuzluk çıkarmaya başlamış olmasından ötürüdür. Sasani Kısrası Anuşirvan, Ak-Hunlara karşı kazanılan zaferde pek faydası olmamıştı, buna rağmen aslan payını almıştı. Yine de memnun olmamıştır. Kervan yolu üzerindeki Maveraünnehir'i ele geçirerek, ipek ticareti dolayısıyla Türklerin eline geçen yüksek gelirden onları mahrum bırakmak istiyordu. Bu gergin ortamda İstemi'nin gönderdiği elçileri hile yaparak öldürtmüştür (Mangaltepe, 2009: 49) (Ligetti, 1986: 61). Elçilerin öldürülmesi üzerine İstemi Yabgu hemen harekete geçmemiştir. Çünkü Sasaniler, elçilerin iddia edildiği gibi zehirlenmek suretiyle değil, hava şartlarından dolayı öldüklerini resmi kanallarla iletmiştir (Chvannes, 2013: 298) (Cahun, 2013: 89-90,93). O zamanlar İstemi Yabgu, Sasaniler ile sorun oluşturmama yönünde özen gösterse de, sonraki Sasani tutumlarını da dikkate alarak ve de elçilerinin öldürdükleri yönünde de kanaati olduğundan Sasaniler ile ilişkileri bozmaya başlamıştır. Bu ilişkilerin gerginliği elçilik heyetlerinin kabul edilmiş şekline de yansımıştır. Bizans elçisi Zemarkhos, Sasani elçisiyle birlikte İstemi Yabgu'nun otağına kabul edildiklerinde, Sasani elçisinden daha yüksek bir yere oturtulmuştur (Bolckley, 2006: 121,123). Türk tüccarlarının, Sasani ülkesinde iken mallarının yakılmış olması da bu ilişkilerin bozulmasındaki bir diğer neden olmuştur (Golden, 2006: 150). İpeklerin yakılması olayını Menandros, teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır (Mangaltepe, 2009: 49) (Şahin, 2018: 143). Gök-Türk, Sasani ittifakı bozulduğu gibi düşman devletler haline gelmişlerdi. Gök-Türk ülkesinde bulunan Soğdu tüccarların kıskırtmaları da ilişkilerin kopmasının bir başka nedeni olmuştur. Çünkü Soğdu tüccarlar mallarını ihraç edebilmek için yolların kontrolünün İstemi

Yabgu'da olmasını arzu etmektedirler. Bir başka neden de M.S. 540 tarihinde İran'da meydana gelen deprem ve veba salgınından dolayı Sasani ülkesindeki sıkıntılar olabileceği de vurgulanmaktadır. Hatta bazı bilim adamları bu durumun Sasani Devleti'nin yıkılış gerekçelerinden biri olduğu iddiasını öne sürmektedirler (Kaçar, 2019: 234). Yani bu zayıflıktan da İstemi yararlanmayı düşünmüş olabilir.

Göktürk fetihleri bu sırada Hazar ve Aral göllerinin kuzeyine doğru gelişmekte idi. İstemi, İran ile uzlaşmaktan ümidini kesince, siyasi ve ticari işbirliği yönünü Bizans'a döndürmüştür. İstanbul'a bir elçilik heyeti göndermiştir. Sogd'lu tacir ve diplomat Maniakh bu heyetin başkanlığına getirilmiştir (567) (Mangaltepe, 2009: 49) (Ligetti, 1986: 61) (Taşağıl, 2014: 40) (Golden, 2006: 151). Maniakh, yanında ham ipekten oldukça değerli bir hediye ve Gök-Türklerin isteklerinin olduğu İskit yazısıyla bir mektup getirmiştir (Mangaltepe, 2009: 50). Golden, bu yazının Soğd yazısı olduğunu belirtmektedir (Golden, 2006:151). Bu iddia Blockley'in yayınladığı Menander'in eserinde İskit yazısı denilmekle beraber Soğd yazısıdır sözünde de geçmektedir. Ancak yazının İskit olduğunu iddia eden bilim adamları da oldukça çoktur (Cahun, 2013: 91-93) (Taşağıl, 2017: 136-137) (Ligetti, 1986: 61-63) (Tezcan, 2014: 113).

İpek ticareti meselesi Gök Türkler kadar Bizans'ı da yakından ilgilendiriyordu. Onlar da Sasanilerin aracılığından kurtulmak istiyorlardı. Tarihte Orta Asya'dan Doğu Roma'ya giden ilk resmi heyet budur. Karşılıklı elçilik heyetleri gönderilmiştir. Taşağıl'a göre 567 ve 569 tarihlerinde gerçekleşen bu işbirliği olumlu sonuçlar vermiştir (Taşağıl, 1995: 32). Gök-Türklerin ilk zamanlarına rastlayan bu ittifak, ipeklerini batıya aktarma sıkıntısı yaşayan Türk ve Soğd tüccarların işini kolaylaştırmak amacıyla bizzat Türklerin elçi göndermesi ile başlamıştır. Ligetti, heyetin yol güzergâhını anlatırken; "Bizans'a giderken önce Kafkasya'ya, oradan da mutât yoldan kolayca Bizans'a varıncaya kadar birçok memleket, dik ve karla örtülü dağlar, düz, ormanlık bölgeler, bataklıklar, nehirler geçmişlerdi" demektedir (Ligetti, 1986: 62). Menandros'ta da; "Çok sayıda yollardan geçti ve çok sayıda arazileri aştı, bulutlara erişen yüksek dağlardan, geniş ovalardan ve ormanlardan, bataklıklardan ve nehirlerden geçti. Daha sonra Kafkasları geçti ve nihayet Bizans'a ulaştı" (Mangaltepe, 2009: 50). Burada anlatılanlarda Kafkasları geçtikten sonra Bizans'a nasıl vardıkları Menandros'un eserinde bulunmamaktadır.

Bizans'ın Sasanileri devre dışı bırakmaya çalıştığını Bizans tarihçileri de verdikleri bilgiler ile belirtmektedirler. Trabzon sonrası kullanılan yolu ise tam tanımlayamamaktadırlar. Verilen bilgilere baktığımızda, Bizanslı casus tüccarların İran'ı bypass etmek için Karadeniz'in aşılması güç olan dağlarını kullanmışlardır. İpek bu suretle Bizans'a ulaşabilmiş ve ipek istihsali en parlak seviyeye ulaşmıştır (Ostrogorsky, 1995: 69). Çin'e casusluk yapmak üzere de keşişler gitmişler ve ipek kozalarını Bizans'a zor bir yol güzergâhından ulaştırmışlardır (Bailly, Tarih yok: 98) (Herrin, 2010: 89). Bu ve benzeri açıklamalar değerlendirildiğinde Karadeniz'in zorlu bir coğrafya olduğu da düşünüldüğünde kullanılan yol güzergâhının burası olma ihtimalini yükseltmektedir.

Bizans imparatoru I. Justinianos, Türk elçilerini ilgi ile karşılamıştır. İstemi Yabgu'nun Türkçe (İskit harfleri) gönderdiği mektuptan ve Maniakh'ın ağzından işin ciddiyetini anlamış işbirliğine karar vermiştir (Ligetti, 1986: 62). Karşı heyet gönderme kararı almış ve Gök Türk heyetini kendi heyetleri hazırlanmaya kadar bekletmişlerdir. Bir yıl sonra yani M.S. 568 yılında Kilikyalı Zemarkhos'un başkanlığında kalabalık bir elçilik heyeti oluşturulmuştur (Ligetti, 1986: 63). Maniakh'ın rehberliğinde geliş yolu kullanılarak, yani Karadeniz dağları ya da limanları kullanılarak Trabzon ve Kafkaslar vasıtasıyla Soğd ülkesinden İstemi Yabgu'nun otağına varmışlardır. Bizans heyeti Gök Türklerin demir ticaretinde ne kadar zengin olduklarını da bu vesile ile öğrenmişlerdir. İstemi Yabgu, bu heyeti kabul ederek kendisine getirilen hediyeleri kabul etmiş ve Bizans elçisinin anlamlı ve övücü sözlerine muhatap olmuştur (Ligetti, 1986: 65). Heyetin başında bulunan Zemarkhos, Gök-Türk Kağanlık merkezinin altın ve gümüş madenlerinden üretilen heykeller, ayaklı vazolar, testiler, kapların olduğu bilgisini vermektedir (Blockley, 2006: 121). Menandros, üç gün farklı otağda ağırlandıkları ve her otağda görkenli ortamların olduğunu gördüklerini belirtmektedir (Mangaltepe, 2009: 54-55).

İstemi, heyeti hediyelerle onurlandırdıktan sonra gönderdi (Mangaltepe, 2009: 55). Heyet görüşmelerden sonra aynı yolu kat ederek geri dönmüşlerdir. İstemi, ilişkileri daha sağlama almak amacıyla (Mangaltepe, 2009: 56) Bizans heyetinin yanında Türk elçilik heyetini de göndermiştir. Türk elçilik heyetinin başında da bu kez Maniakh'ın ölümünden sonra Tagma Tarkhan bulunmaktadır (Mangaltepe, 2009: 73,dpn 95) (Artamanov, 2004: 183).

Dönüşlerini Sasaniler haber aldıklarından çeşitli pusu noktaları oluşturmuşlardı. Heyet bu pusulara maruz kalmadan Alan ülkesinin olduğu bölgeye geldiler. Burada dolambaçlı yolları kullanmaları tavsiye edilince, bu uyarıyı dikkate alarak yollarına devam etmişlerdir. Ligetti, heyetin bilmedikleri bir yoldan gittiklerini yol göstericiler olmasaydı kaybolmalarının muhakkak olduğunu belirtmiş ve bu yol güzergâhı ile ilgili tafsilatlı bilgilerinin olmadığını anlatmıştır (Ligetti, 1986: 66). Ancak, Sasanilere yakalanmamak adına farklı yollardan Karadeniz'e ulaştıklarını da yazmaktadır (Ligetti, 1986: 68). Deguignes, Bizans elçisi Zemarkhos'un güvenli yollardan Karadeniz'e ve deniz yoluyla Trabzon'a, oradan da karadan Bizans'a geldiğini belirtmektedir (Deguignes, 1923: 301). Aynı bilgiyi Chavannes'te teyit etmektedir (Chavannes, 2007: 21-36,46-47). Menandros'a ait bilgilerde yolun zorlukları ve Rogatorium'a vardıkları deniz yoluyla Trapezus'a oradan da Bizans'a ulaştığını belirtmektedir (Mangaltepe, 2009: 61) (Şahin, 2018: 146).

Anadolu Karadeniz'i kullanıldıysa, doğal olarak Trazon sonrasında Giresun, Gümüşhane, yaylaları Sivas, Tokat, Amasya vadileri aşılp körfez bölgesi üzerinden Bizans merkezine ulaşmışlardır. Sahil izlendi ise Giresun, Ordu, Samsun ve yine Körfez üzerinden Bizans'a varmış olma ihtimallerini dikkate almak gerekmektedir.

Sasani topraklarından geçebilmeleri çok da imkân dâhilinde değildi. Tercihlerini zor da olsa coğrafyacıların yollar tanımlamasında "Kuzey yolu (Azerbaycan-Arran üzerinden): İki önemli güzergâhı vardı. Bunlardan biri, Çoruh nehrinin yukarı çığırlarından Karadeniz sahilindeki Trabzon ve Giresun'a kadar ilerleme imkânı vermekteydi." (Eskikurt, 2014: 64) diye belirtilen yol kullanılmış mıdır? Bu yolun kullanılıp kullanılmadığı çok bilinmemekle birlikte, ihtimal dâhilindedir. Karadan Bizans'a büyük bir ihtimalle kıydan gitti ise Giresun kıyılarından geçmiş olması gerekmektedir. İç kesimden gitti ise Şebinkarahisar yolunu takip etmiş olması olasıdır.

7. BATI SİYASETİ VE İPEK TİCARET YOLU

İpek Ticaret Yolu, Alman coğrafyacı Ferdinand Von Richthofen tarafından Çin'den Bizans'a kadar olan coğrafyalarda gerçekleştirilen ticaretin malzemesinin birinci derecede ipek olması nedeniyle verdiği bir isimdir (Aksoy, 2014: 21). Bu yolun Anadolu'daki güzergâhlarından Karadeniz'de Trabzon ve Sinop, kısmi olarak da Samsun ve Giresun'dan bahsetmek imkan dâhilindedir (Aksoy, 2014: 226,28). Bu yol Asya'nın bozkır kavimleri için özellikle de Türkler açısından vazgeçilmez bir zenginlik kaynağı idi (Gündoğdu, 2014: 298).

Karadeniz'e paralel olarak uzanan dağlarda yaptığımız arazi çalışmalarında halkın küçük taşlar döşenmiş birçok zorlu yollara "İpek Yolu" ismini verdiklerini gördük. Araştırılmaya muhtaç olan bu konu yine de İpek Yolu'nun yan yollarının olabileceği düşünüldüğünde halkın asırlardır hafızalarında yer etmiş olması gerçeğini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Özellikle Giresun ilinde gerçekleştirdiğimiz arazi çalışmalarında yaylalarda asırlardır kullanılan yollar bulunmaktadır. Halktaki bu yollarda ipek taşıdığı bilgisi, zamanla duyduklarını benzetme biçiminde de olabilir. Ancak tamamen reddetmek de uygun olmayacaktır. Trabzon-Gümüşhane-Giresun yaylaları sırt sırta bulunmaktadır. Trabzon yaylalarının yakınında olan Kızılalı yaylasında halkın ipek yolu olduğunu iddia ettikleri bir yol buna sadece bir örnektir. İpek taşıyan tüccarlar ya da konumuzun ana unsuru olan Bizans ve Gök-Türk elçilerinin karşılıklı olarak gidiş ve gelişlerinde karada kullandıkları yol dikkate alındığında sadece tahmini değerlendirmeler yapabilmekteyiz.

Örnek olarak verdiğimiz Kızılalı yaylasındaki bu yoldan sahile doğru indiler ise Çanakçı deresi boyunca ilerlemiş ve Görele'den sahile ulaşmışlardır. Sazlık ya da diğer olumsuz coğrafi şartlara rağmen sahil boyunca da ilerlemiş olabilirler. Sahilden Çarşamba ovasına ulaştılar ise bataklıklara rastlanılmış olabilir. Ayrıca sularını Karadeniz'e döken bazı dereler yol demektir. Herhangi

birinden yine Kelkit vadisine ulaşarak oradan batıya doğru giderek Konstantiniye'ye ulaşmış olabilirler. Bahsedilen zorlu yol, Trabzon sonrası da yaylaların kullanılması biçiminde ise Trabzon'dan Değirmenderesi vadisi, Zigana geçidini aşp Torul, Gümüşhane, Köse'den Anadolu'nun önemli bir geçidi olan Kelkit vadisi yolundan Konstantiniye'ye ulaşmış olabilirler. Ya da sahil takip edildi ise Yeşilirmak nehrinin Karadeniz'e döküldüğü vadiden iç kesime doğru girip Amasya üzerinden Bizans merkezine ulaşılabilir. Denizden gemilerle gitme ihtimalleri daha kuvvetli görünüyorsa da Menandros'un yazdıklarında, Kafkasya'da bulunan Rogatorium'dan (Poyatoplov) Karadeniz'e geldiklerini burada Phasis (Gürcistan'da Rioni nehri) nehrini gemiyle geçip oradan da başka gemi ile Trabzon'a ulaştığı bilgisini vermektedir. Trabzon sonrası için ise halkın kullandığı yolu takip ederek Bizans'a geldi demektir (Mangaltepe, 2009: 61). Önceki yolculuklar ile ilgili gemi bilgisi verilirken, Trabzon'dan sonra zorlu yollardan ve "halkın kullandığı yollardan" ifadesinde karadan gittikleri değerlendirmesini yapmak imkân dâhilindedir.

8. SONUÇ

Çin'den başlayıp İstanbul'a kadar devam eden ve Orta Çağ'ın bir nevi ekonomisini oluşturan İpek Yolu için Gök-Türk-Ak Hun-Bizans-Sasani, kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu mücadele sırasında bu yolun bir tür merkezinde olan Göktürk Devleti, Sasani -Bizans Devletleri ile siyasi, ekonomik ve askeri temaslarda bulunmuştur. Sasani Devleti, bu yolu kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya çalışırken karşısında Gök-Türk ve Bizans devletlerini bulmuştur. İstemi Yabgu, izlediği batı siyaseti ile Gök-Türklere rakip iki devleti savaşa (571)sürüklemiştir. Bu ortamı iyi değerlendiren İstemi ve sonrasında gelen Gök-Türk liderleri devletin sınırlarını doğuda Mançurya'dan batıda Kırım'a kadar genişletmişlerdir.

Kuzey ve Güney Kafkasya arasında irtibatı sağlayan geçitlere sahip olması konumu nedeniyle stratejik bir konuma sahiptir. Aynı zamanda Anadolu Karadeniz kıyıları ile de bağlantısının olması doğu batı arasındaki birçok hareketliliğin merkezi konumunda olmuştur. Gök-Türk ve Bizans elçilik heyetleri ve tüccarları da bu konumundan dolayı bu yolları uzun zaman kullanmışlardır.

Gök-Türk-Bizans işbirliği Karadeniz'deki İran gücünü de azaltmıştır. Bu işbirliği I. Justinianos'un da Anadolu'da güçlenmesini sağlamış döneminin "altın çağ" olarak tanımlanmasının sebeplerinden biri olmuştur. Böylece zaman içerisinde daha fazla İpek kozaları Anadolu'ya getirilmiş ve zaman içerisinde önemli bir zenginlik kaynağı olmuştur. Anadolu'nun birçok yerinde ipek ve ipekli kıyafetlerin üretimi gerçekleşmeye başlamıştır. Anadolu Karadeniz'i, Sasanilere karşı oluşturulan bu gizli ittifak konusunda kullanılacak yol olarak tercih edilmiştir. Bu yolun tercih gerekçeleri arazinin hem engebeli oluşu, ormanlık arazilerinin bolluğu yürüyüşü zorlaştırırsa da düşmanların takibini ve tespitini imkânsız kılmaktadır. Burada bulunan yol göstericilerin yerli halk olduğu düşünülürse, İstemi Yabgu'nun bölge insanları ile bir şekilde temas kurmuş olma ihtimalini düşündürmektedir. Tarihi veriler bu coğrafyada farklı birçok topluluktan bahsetse de önemli bir Türk nüfusun olduğunda tarih bilim adamlarının mutabık oldukları bilinmektedir. Yani eğer Türk toplulukları yol göstericilik yapmış olma ihtimalleri düşünülebilir. Ancak fazla bilgiye ve araştırmaya muhtaç bir konu olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, Bülent, (2014), "İpek Yolu Ticareti", İpek Yolunda Türk Kültür Mirası, Editör: Fahri Atasoy, Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Artamonov, M. İsmail, (2004), Hazar Tarihi (Türkler, Yahudiler, Ruslar), 2. Baskı, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Bahadır, Gürhan, (2011), "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. Yüzyıllar)", Turkish Studies, (707-726), 6/1.

Bailly, Auguste, (Tarih Yok), Bizans Tarihi, Çev. Haluk Şaman, , C. 1, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

- Blockley, R. C., (2006) *The History of Menander The Guardsman*, Introductory essay, text, translation and Historiographical notes, Cambridge: Francis Cairns.
- Cahun, L. (2013), *Orta Asya Tarihine Giriş (Tükler ve Moğollar)*, Çev. İ Kaya, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Chavannes, Édouard , (2007), *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Çev. M. Koç, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Çay, Abdulhaluk Mehmet, (2009), “Türkler’den Önce Anadolu Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu M.S. 395-1453”, Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi.
- Deguignes, Joseph, (1923), *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Garbi Tatarların Tarihi Umumisi*, 5. Kitap, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Diodorus, Siculus, (1989), *Didorus of Sicily in Twelve Volumes with an English by C. H. Oldfather*. Cilt. 4-8 Cambridge: Harvard University Press: William, Heinemann Ltd.
- Ergin, Muharrem, (1978), *Orhun Abideleri*, 6 Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eskikurt, Adnan (2014), “7. Ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu’yu Kateden Bazı Askerî Seferler Ve Güzergâhları” *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Yıl 7, Sayı XX, (33-79)*.
- Golden, Peter B., (2006), *Türk Halkları tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, 2. Baskı, Çorum: KaraM Yayınları.
- Gömeç, Saadettin Y., (2012), *Türk-Hun tarihi*, Ankara: Berikan yayınları.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), (1999), *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. İng: Ernest A. Wallis Budge; Türkçe: Ömer Rıza Doğrul, 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi.
- Greusset, R, (2014), *Bozkır İmparatorluğu (Atilla, Cengiz Han- Timur)*, Çev. M. Reşat Uzmen, I. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gündoğdu, Abdullah, (2014), “İpek Yolu’nun Türklere Sunduğu Jeo-Stratejik İmkânlar”, *İpek Yolunda Türk Kültür Mirası*, Editör: Fahri Atasoy, Ankara, Türk Yurdu Yayınları.
- Herrin, Judith, (2010), *Bizans*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Homerus, (1993), *İlyada*, Çev. A. Erhat- A. Kadir., Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Joshua, J. Mark, (2017), *Amarna Peirod of Egypt*, Gorgan (*Kültür, Tarih ve Araştırma Dergisi*) [ancient.eu/Amarna_Period_of Egypt/](http://ancient.eu/Amarna_Period_of_Egypt/) (Erişim tarihi: 24.09.2020)
- Kaçar, Turhan, (2019), “Sasani Trih Yazımında Paradigma Meselesi, Yeni Veriler ve Yeni Ufuklar”, *Divan Dergisi*, I, (227-244)
- Kafesoğlu, İbrahim, (1984), *Türk Milli Kültürü*, 3. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Karadeniz, Yılmaz,(2011), “I. Hüsrev Dönem’nde İpek Yolu Üzerinde Sasani-Göktürk Mücadelesi (531-579)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 4. S 16, (207-2014).
- Kulke, Herman- Rothermund, Dietmar, (2001) *Hindistan tarihi*, Çev. Müfit Günay, I. Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ligetti, Lajos, (1986) *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara TTK Basımevi.
- Mangaltepe, İsmail, (2009), *Bizans Kaynaklarında Türkler*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Naskalı, Esko, (2000), “İran” C. 22, TDV İA, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.

Newstrom, John W. ve Keith Davis (1997), *Organizational Behavior: Human Behaviour at Work*, 10. Baskı (USA: McGraw Hill Companies, Inc).

Ostrogorsky, Georg, (1995) *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara: TTK Basımevi.

Ovidius, Publius, (1999), *Karadeniz'den Mektuplar*. Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Pullu, Selim, (2009), “Kimmer Kadınları Amazonlar: Karadeniz’de Proto-Türk İzleri”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (9 – 11 Ekim 2008)*. [Bildiri], C. 1, (55-66), Giresun Belediyesi Yayınları, Ankara.

Şahin, Çiğdem, (2018), “Gök-Türk Devleti Diplomasisi (552-630)”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 40, (125-156).

Taşğıl, Ahmet, (2014), *Gök-Türkler I-II-III*, Ankara: TTK Basımevi.

Tezcan, Mehmet, (2014), “ İpek Yolu'nun İran Güzergâhı Ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi”, *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 3/1*, (96-123).

Vasiliev A. A., (1943) *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Arif Müfid Mansel, Ankara: Maarif Matbaası.